

ULUS VE HARİTA

NATION AND MAP

Özgür ADADAĞ*

ÖZ

Harita ulusu görünür kılar. Ulusal toprağın sınırlarını belirleyip içeriği dışarıdan ayırır, sınırın içerisine olası tehditleri gösterir ya da dışarıya doğru genişleme olasılığını düşletir. Ulusu ve vatani anlamlı bir bütün olarak sunan, somutlayan harita insanların bu bütün ile bağ kurmasını kolaylaştırır, böylece ulusa aidiyet duygusunu pekiştirir. Haritalar olmasaydı ulusu düşünmek, vatana bağlılık hissetmek, ulusun tahayyülü daha zor olurdu. Bu sebeplerle 19. yüzyıldan itibaren ulusçulukların malzemesi olur. Haritalar, dünya haritalarıyla, tarih atlaslarıyla, ulusal atlaslarla, ders kitaplarıyla, eğitim malzemesi olarak yaygın ve etkin kullanım alanı bulur ve çocukluk çağımızdan itibaren dünyayı ve onun içinde kendimizi/ulusu konumlandırma işlevi görür. Bu çalışmada Türkiye sosyal bilimler alanında hayli arka planda kalmış haritaların siyasal dili ulus harita ilişkisi üzerinden ele alınacak. Ulusun inşasında ve tahayyülünde haritaların nasıl bir rol oynadığı incelenecek.

Anahtar Kelimeler: Ulus, Ulusçuluk, Atlas, Harita, Eleştirel Haritacılık.

* Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Bölümü, oadadag@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1629-9329>

* Makale Geliş Tarihi: 13.02.2020
Makale Kabul Tarihi: 17.04.2020

ABSTRACT

Map renders the nation visible. It determines the borders of the homeland and distinguishes inside from the outside; it points to the probable threats to the land within the borders or engenders dreams of expansion towards outside the borders. Maps, through presenting the nation and the homeland within a meaningful coherence and concretizing them facilitates people to bond with this unity, hence reinforces the emotion of belonging to the nation. If there were no maps it would have been harder to think about the nation, feel a loyalty towards the homeland and imagine the nation. As a result of this from 19th Century onwards maps became elements of nationalisms. Maps with world maps, history atlases, schoolbooks find themselves an effective and widespread area of usage as educative materials. Hence maps from childhood onwards function as tools where we position the world and ourselves/nation within it. In this study the political language of maps, a neglected issue within the social sciences in Turkey, will be tackled through the nation- map relation. The role maps play in construction and imagination of the nation will be analyzed.

Keywords: Nation, Nationalism, Atlas, Map, Critical Cartography.

GİRİŞ

Bir dünya haritası gördüğümüzde genellikle önce vatandaşı olduğumuz ülkeye bakarız. Bu gayriihtiyari tepki haritanın yönlendirmesi sonucudur, zira siyasi dünya haritaları sınırlarla ve renklerle birbirinden ayrılmış ülkeleri gösterir. Bu sunum bizler için çok sıradan ve kanıksanmıştır, oysa bir dünya haritasına bundan 200 yıl önce bakanlar başka, 400 yıl önce bakanlar daha başka, 1.000 yıl önce bakanlarsa bambaşka bir görüntüyle karşılaşmıştı. Bugün dünyayı bu şekilde algılıyorsak bunda haritanın büyük payı var, çünkü ulusları düşünmek coğrafi bir meseledir ve ulusu düşündüren, görünür kılan en temel araç haritadır.

1980'li yılların sonundan itibaren uluslararası yazında eleştirel coğrafya ve eleştirel haritacılık alanındaki çalışmalar gelişme gösterdi. Brian Harley'in öncü çalışmaları sonrasında haritaların nesnel, bilimsel ve dolayısıyla tartışılmaz doğruluk içeren malzemeler olduğu fikrini sorgulayan; haritaların üretildikleri

toplumsal ve siyasal bağlama ait olduklarını ileri süren; haritaları iktidar ilişkileri içinde analiz etmeyi öneren; haritaların her defasında belirli bir söylem barındırdığını ve haritaların iktidarın sessiz araçları olduğunu savunan bir literatür yıllar içinde gelişti (Harley, 2001). Günümüze geldiğimizde uluslararası yazında eleştirel haritacılık konusunda tatmin edici ve geniş bir literatür oluştu. Ancak Türkiye’de eleştirel haritacılık konusu muhtemelen coğrafya ve harita alanındaki akademisyen ve araştırmacıların konuya ilgi göstermemesi nedeniyle arka planda kaldı. Bu durumun sonucu olarak Türkiye sosyal bilimler alanında - ileride değineceğimiz- haritaların siyasal dili üzerine yapılan çalışmalar sınırlı sayıda kaldı.

Ulusların inşa edildiği ve hayal edildiği ulus ve ulusçuluklar üzerine yapılan nitelikli çalışmalarla uzun süredir savunuluyor (Gellner, 1992; Anderson, 1995). Bu inşa ve hayal etme süreçlerinde birçok başka belirleyenle birlikte haritaların da önemli bir rolü var. Çünkü haritalar ulusu görünür kılar, onlar olmasaydı ulusu düşünmek, vatana bağlılık hissetmek daha zor olurdu. Bu çalışmada amaçlanan ulusların inşa süreçlerinde, tahayyülünde ve ulusal aidiyetin şekillenmesinde haritaların oynadığı rolü ortaya koymak. Bu amaç kapsamında ilk olarak haritaların ulusçulukların güçlendiği 19. yüzyılda ulusal birlik projelerinin taslağını oluşturmak, 1. Dünya Savaşı sonrası ise hem ulusal toprakların sınırlarını belirlemek hem de revizyonist politikalar kapsamında toprak taleplerini meşrulaştırmak için kullanımı farklı örneklerden hareketle ele alınacaktır. Bu açıklamaları tamamlayan ikinci bölümde ise savaş sonrası dönemde Türkiye örneği üzerine odaklanılacaktır. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ulusu ve vatani farklı şekillerde tahayyül etmelerinin aracı olan üç harita -Misak-ı Millî, Sevr ve Lozan- incelenecek ve bu haritaların farklı dönemlerde nasıl ve ne amaçla kullanıldığı açıklanacaktır. Bu iki bölüm bize haritaların, ulus inşa sürecinde siyasal iktidarların gündeminde önemli bir yer tuttuğunu gösterir, sonraki iki bölümde ise haritaların bu ulus inşa sürecinde kullanımının çözümlenmesi yapılarak haritalardan hangi yöntemlerle ve nasıl ulus fikrini yaygınlaştırmak için yararlanıldığı incelenecek. Bu doğrultuda üçüncü bölümde ulusu homojen bir yapı olarak sunan haritaların sembolik gücüne değinilecek, haritaların görselleştirdiği sınırların “biz/içerisi” ile “onlar/dışarı” arasındaki ayrımı somutlayarak ulusa aidiyet duygusunu pekiştirdiği vurgulanacaktır. Dördüncü bölümde ise bu sunumun önemli araçlarından biri olan atlaslara değinilecek, haritaların atlaslar ve ders kitapları vasıtasıyla ulusun eğitim malzemesi olarak kullanımını üzerinde durulacaktır. Bu açıklamaların hepsi hâkim siyasal iktidarların haritalardan yararlanmasını açıklar, oysa haritalar karşı-iktidar odakları tarafından da alternatif şekillerde kullanılabilir. Ulus ve harita ilişkisini bütünlüklü şekilde ortaya koyabilmek için

bu alternatif kullanımları da dikkate almak gerekir. Bu konunun işleneceği beşinci ve son bölümde haritaların egemen gruplar tarafından kullanımının beklenmedik sonuçlar doğurabileceği vurgulanacak ve bu kapsamda haritaların bağımsızlığını kazanan eski sömürgelerde sömürgeciliğe cevap olarak karşı kullanımları üzerinde durulacaktır.

1. ULUSAL TOPRAĞI TANIMLAMAK VE HARİTALAR SAVAŞI

Ulus toprak gerektirir. Bir ulus topraksız düşünülemez. Colin Williams ve Anthony Smith'in (1983: 502) belirttiği gibi "ulusçuluklar her zaman toprağın kontrolü için mücadeledir, ulus ise toplumsal mekânın inşa ve yorumlanma biçimidir". Ulusal kimlik sınırları belirli bir toprak parçasına atıfla kurulur ki bu toprak ulusun maddi ve manevi temelini oluşturur. O toprak ulusal tarihin yaşandığı ve gelecekte yaşanacağı; dağları, ırmakları ile ulusal ruhu taşıyan ve bu sebeple eşi benzeri olmayan; şiirlerle, şarkılarla, ders kitaplarıyla çok değerli olduğu vurgulanan; uğruna canların feda edildiği yerdir (Williams ve Smith, 1983: 509). Bu sebeple toprak tüm ulus ve ulusçuluklar için anahtar bir rol oynar.

Ulusal anlatı belirli bir toprak üzerinde anlam kazanırken o toprağı en iyi harita sunar. Harita ulusal toprağın sınırlarını belirleyip içerisini dışarisinden ayırır, ulusu anlamlı bir bütün olarak görünür kılar; ulusal toprağı olası tehditleri gösterir ve onu genişletme talebini dile getirir; ulusal toprağı kolayca anlaşılabilir ve yaygınlaştırılabilir ulusal bir sembole dönüştürür; ulusu somutlar ve insanın kendini ona ait hissetmesinin maddi temelini oluşturur. Bu sebeplerle uluslar ve ulusçuluklar için harita ideal bir malzemedir. Nitekim, -devlet aygıtının işlevselliği için kullanımı 16. yüzyılda başlasa da- haritalar özellikle ulus-devletlerin yükselişe geçtiği 19. yüzyıldan itibaren yaygın bir şekilde kullanımdadır.

16. yüzyıldan itibaren haritalar bir yanda devlet toprağını sınırları belirlenmiş, görünür, okunur ve daha kolay kontrol edilebilir hale getirirken, diğer yanda siyasal otoriteyi temsil edebilen sembollere dönüşür. Bu açıdan haritalar siyasal otoritenin toprak ile olan bağıını etkin şekilde ortaya koyan, yönetim ve kontrol için vazgeçilmez olmaya başlar. 16. yüzyıldan önce ne yöneticiler ne de onların tebaası, üzerinde yaşadıkları ülkeyi bütünlüklü bir şekilde sunan bir harita görmüştü (Weber, 1986: 100). 17. ve 18. yüzyıllara gelindiğinde ise haritacılık alanındaki bilimsel ilerlemeye ek olarak toprağın haritalandırılmasının daha sistemli ve kurumsal hale gelmesiyle Batı Avrupa'da birçok yönetici sahip olduğu toprakları bütünlüğü içinde görebiliyordu. Örneğin, 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa'nın haritalandırılması sonrası, egemenlik sınırları belirlenmiş ve bu sınırlarla diğer egemen ülkelerden ayrılmış teritoryal

devletler gözler önüne serilir. Sonuç olarak sınırlarla belirlenmiş bir toprak üzerindeki egemenliğe dayalı teritoryal devlet fikrinin şekillenmesinde haritalar başat rol oynar (Branch, 2014; Biggs, 1999; Escobar, 2003).

18. yüzyılın son dönemlerinde ise Amerikan ve özellikle Fransız devrimleri sonrası “halk egemenliği” söylemine paralel olarak söz konusu sınırları belirlenmiş toprak yeni bir sembolik, siyasal ve toplumsal anlam kazanmaya başlar (Escobar, 2003: 43). 19. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşmaya başlayacak halk egemenliği fikriyle siyasal otoritenin nereden neşet ettiği, egemenin kim olduğu sorularına verilen cevap değişecek, devlet toprağına yüklenen anlam farklılaşacaktır. Bu süreç içinde devlet toprağı, herhangi bir hanedan ile özdeşleşmeyen, kişiselleşmemiş, vatandaşların verdiği yetkiyle idare edilen alan olarak kabul edilmeye başlanacaktır. Nitekim 19. yüzyıl Avrupası’nda imparatorluklarla şekillenmiş siyasi sınırlar içinde ulusal birlik projeleri giderek daha güçlü şekilde ortaya çıkarken bu birlik projelerinin kendilerini ifade araçlarından biri haritalar olacaktır.

19. yüzyılda farklı konularda elde edilmiş istatistiki bilgileri kullanarak yapılan tematik haritalar yaygınlık kazanır. Öncelikli olarak nerede ve ne kadar sorularına cevap veren bu haritalar, suç, hastalıklar, eğitim, konuşulan diller, dinsel aidiyetler gibi farklı temaları ele alır (Crampton, 2006: 732-733). Yaygın şekilde “etnografik harita” olarak adlandırılmakla birlikte “diller haritası”, “milliyetler haritası” gibi farklı adlandırmalara da sahip olan bu haritalar (Labbé, 2007: 26) insanlar arasında gerçek ya da muhayyel kültürel, dinsel, dilsel, tarihi, coğrafi ya da ırki farklılıkları ortaya koyma iddiasındadır. İstatistiki verilerin elde edilme yöntemleri ve bunların haritalarda sunumu zaman içinde gelişme kaydeder ve devlet kurumları her iki konuya giderek daha fazla önem atfederken (Hansen, 2015: 51-74) yapılan haritalar toprak taleplerini meşrulaştırmak için olduğu kadar, ulusal kimliğin, bilincin ve gururun sembolü olarak da kullanılır (Culcasi ve Asch, 2015: 409-411). Nitekim 19. yüzyıldan itibaren özellikle Orta ve Doğu Avrupa’da birbirinden farklı, hatta birbirine rakip siyasi projeleri desteklemek için yerel milliyetçi topluluklar ya da devletlerin oluşturdukları haritaların kullanımları yaygınlaşacaktır.

1848’de Avusturya genelinde yaşanan ayaklanmalar sonrası imparatorluk dağılmanın arifesindedir, ancak bu ayaklanmalar şiddetli şekilde bastırılıp monarşi daha otoriter bir yapıyla yeniden tesis edilir. Morgane Labbé’nin çalışmalarının (Labbé, 2004, 2007) ortaya koyduğu gibi bu süreçte yayımlanan “Avusturya Monarşisinin Etnografik Haritası”, farklı etnik grupların imparatorluk bünyesinde uyumlu bir birlik içinde yaşadığını ve milliyetçi kalkışmalara karşı imparatorluk düzeninin hâkim kılındığını gösterme amacı

taştır. Bu haritaların bir amacı da İmparatorluk içindeki etnik grupların homojen yapılar oluşturmadıkları, bu anlamda Habsbourg monarşisinden ayrılmalarının bir anlamı olmayacağını ortaya koymaktır (Svatek, 2018: 100). Aynı dönemde Almanya’da yapılan haritalar ise konuşulan dili esas alan “milletler haritası”dır. Bu haritalar Almanların yaşadığı topraklardaki çok devletli yapıya bir çözüm arayışı kapsamında dil birliğinden hareketle Alman siyasal birliğini oluşturma projesini yansıtır.

Bir yanda hanedana bağlılık, uyumlu çokulusluluk söylemiyle Avusturya İmparatorluğu’nu bütünlüğü içinde tutma çabası, diğer yanda halkın türdeşliği fikrine dayalı Alman ulusal birliğini kurma amacı. Haritalar bu iki farklı ve birbirine rakip siyasal projenin mücadelesini temsil eder, ancak ikisinin de ortak noktası kendi projeleri kapsamında birliği oluşturmak ya da güçlendirmektir. Ayrıca her iki harita da olanı değil olması isteneni gösterir, Labbé (2007: 27)’nin ifadesiyle “siyasal düzende olmayanı haritanın grafik düzeninde sunar”: Almanya örneği siyasal açıdan henüz var olmayan birliği harita üzerindeki çizgilerle ve haritaya verilen “Almanya” başlığı ile görünür kılarken, Avusturya örneği siyasal açıdan tehdit altında olan birliği harita üzerinde tüm sorunlarından arınmış olarak sunar (Labbé, 2004: 72; 2007: 27-30).

Bu örneklerin de gösterdiği gibi haritalar gerçekte var olmayan idealize edilmiş bir siyasal gerçekliği sunar ve bu şekilde siyasal projelerin taslağını oluşturur, siyasal söyleme dayanak olur. Nitekim ilerleyen yıllarda özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlar gibi farklı aidiyetlere sahip insanların yoğun oranda bir arada yaşadığı bölgeler etnik haritaların en yaygın kullanım alanlarını oluşturur. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflaması sonrası Balkanlardaki toprak paylaşımı haritaların da dahil olduğu bir mücadeleye sahne olacak, Sırp, Bulgar, Yunan bilim insanları 19. yüzyılın son döneminden itibaren yükselen milliyetçi dalgayla birlikte kendi yaklaşımlarını savunmak için etnografik haritalar oluşturacak ve Peckham’ın tanımlamasıyla haritalar vasıtasıyla bölgenin “etnografik sahiplenme” sürecinde “harita çılgınlığı” (*map mania*) dönemine şahit olunacaktır (Peckham, 2000: 79).

Etnografik haritalar bu ilk aşamada ulus inşa sürecinde milliyetçi söylemi şekillendiren farklı araçlardan biri olarak işlev görürken 19. yüzyılın sonuna doğru ve özellikle 20. yüzyılın başında operasyonel bir nitelik kazanacak ve haritalar ülke sınırları belirlenirken diplomatların ve siyasetçilerin temel referans malzemesine dönüşecektir. Bu süreçte dönüm noktası 1. Dünya Savaşıdır. Daha savaş sürmekteyken Avrupalı ve ABD’li politikacılar ve bilim insanları etnik grupları temel alan haritalar oluşturmak için çalışmalara başlar. Bu haritalar savaş sonrası Paris’te yapılan barış görüşmelerinde ulus-devletlerin sınırlarının

nereden geçeceği ve dolayısıyla insanların hangi siyasal birliğe dahil olacağı gibi temel meseleleri belirlemede referans alınacaktır (Martin, 2015; Crampton, 2006; Herb, 1997; Palsky, 2001; Boulineau, 2001).

Savaş devam ederken farklı disiplinlerden bilim insanları tarafından oluşturulan ABD'li araştırma grubu (*Inquiry*) topladıkları ve yaptıkları haritalar ile Barış görüşmelerinde belirleyici olur. *Inquiry* içinde önemli rol oynayan ve *American Geographical Society*'nin de başkanlığını yapmış Isaiah Bowman Avrupa'daki sınırları belirleme sorununun ender karşılaşılabilecek karmaşıklıkta olduğunu ve bu sorunların haritalar olmadan kavranamayacağını belirtir. Onun ifadeleriyle “harita bir sorunu gösterir ve basitleştirir. Hem bir resim hem bir iddiadır” (alıntılanan Crampton, 2006: 738-739). Haritaların bir delil, savunulan fikrin en inandırıcı kanıtı olarak görülmesi Barış görüşmeleri sırasında genel kanaat olduğundan ülke temsilcileri kendi çıkarlarını sunan haritalarla toplantılara gelir ve bir harita enflasyonu yaşanır. Bowman Barış görüşmeleri sırasındaki deneyimlerini anlatırken bu harita bolluğu içinde özellikle Balkanlarla ilgili yanıltıcı bilgiler içeren haritaların varlığını belirtirken, “yeni bir araç olarak harita dili keşfedildi [...] Çarpıtılmış harita birçok kurucu iddia için can yeleği oluyor” tespitlerinde bulunur. (Bowman, 1921: 142). Nitekim birçok ülke temsilcisinin toprak taleplerini meşrulaştırmak için farklı haritaları kullanması tartışmaları da beraberinde getirecek ve ülkeler birbirlerini propaganda yapmakla suçlayarak kendi haritalarının doğru olanı sunduğunu iddia edecektir (Herb, 1997: 21-22).

Haritaların kullanımı Savaş sonrasında da güçlenerek devam eder. Büyük Savaş sonrası yapılan anlaşmalar özellikle Doğu Avrupa ve Balkanların siyasi coğrafyasında büyük bir değişime yol açar. Bu değişimin kaybedenleri savaşın da kaybedenleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarıdır. Üç ülkede de Barış anlaşmaları imzalandıktan kısa bir süre sonra anlaşmaların gözden geçirilmesini savunan revizyonist politikalar gündeme gelecek ve haritalar bu defa kaybedilmiş toprakların geri alınması için ileri sürülen fikirleri meşrulaştırmaya yarayacak araçlar olacaktır.

1920 yılında yapılan Trianon Anlaşması ile Macaristan, topraklarının üçte ikisini, nüfusun ise üçte birini bırakmak zorunda kalır. Büyük bir travmaya sebep olan bu durumun telafi edilmesi iki dünya savaşı arası dönemde Macaristan dış politikasının ana hedefi olacaktır. Toprak taleplerini meşrulaştırmak ve karar vericilere işlevsel bilgiler sağlamak için etnografi, tarih, coğrafya, istatistik gibi alanlardaki çalışmalar artacak ve elde edilen bilgiler haritalar vasıtasıyla görselleştirilecektir (Gyuris, 2014). Aslında Macar temsilciler Trianon anlaşması öncesi yapılan barış görüşmelerinde Macaristan'ın toprak bütünlüğünü korumak

için argümanlar ileri sürmüşler ve bunları farklı konularda hazırlanmış 111 harita ile savunmuşlardır (Kubassek, 2011: 35). Dikkate alınmayan bu görüşler ise ilerleyen dönemde revizyonist politikaların temel argümanlarını oluşturur. Görüşmelere Macaristan'ı temsilen katılan ve iki savaş arası dönemde Bakanlık ve Başbakanlık yapan coğrafyacı Pál Teleki revizyonist politikaların önemli temsilcilerinden biri olarak Siyaset Bilimleri Enstitüsünü kuracak ve bölge coğrafyasını farklı açılardan sunan haritalar yapacaktır (Gyuris, 2014: 220; Kubassek, 2011: 37). Tüm bu girişimlerle amaçlanan Trianon Anlaşması öncesi var olan birliği temsil eden “Büyük Macaristan”ı yeniden kurmak için kaybedilen toprakları geri almaktır.

Benzer durum savaşın diğer kaybedeni Avusturya'da da geçerlidir. Barış görüşmeleri sırasında Avusturya devlet kurumları tarafından oluşturulmuş etnografik haritalar tartışmalı sınır bölgelerinde Almanca konuşan nüfusu görselleştirerek bu bölgeleri Avusturya'ya katmayı hedefler. Barış görüşmeleri sonrası ise etnografik harita yapımına bu defa bilim insanlarının büyük bir ilgisi olur. Bu haritalar revizyonist görüşlerin temsilcisidir, zira Almanca konuşanların homojen bir kültürel alan oluşturduklarını ve ortak bir devlette birleşmeleri gerektiğini savunur (Svatek, 2018: 103 ve 106). Dolayısıyla, Petra Svatek'in Avusturya'daki etnik haritacılık üzerine yaptığı çalışmada vurguladığı gibi Nazilerin 1938 yılında Avusturya'yı ilhak edip Almanya ve Avusturya'yı birleştirmesinden önce Avusturya'da etnik haritacılık zaten çok gelişmiştir, hatta Nazilerle organik bağları olan Avusturyalı coğrafyacılar çalışmaları ile Nasyonal Sosyalizmin “yaşam alanı” kavramsallaştırmasına katkı sunmuşlardır (Svatek, 2018: 113).

Revizyonist politikaların şiddetli şekilde savunulduğu bir diğer ülke olan Almanya'da ise 1920'li yıllardan itibaren, Herb'in deyimiyle, “büyük harita seferberliği” başlar (Herb, 1997: 2). Versay Antlaşması'nın Almanya için büyük haksızlık olduğu ileri sürülürken haritalar revizyonist politikaların temel dayanağını oluşturur. Versay Antlaşması ile kaybedilen toprakların görselleştirildiği haritalar ile “Büyük Almanya” ideali toplumsal hafızada canlı tutulmaya çalışılır ve toprak talepleri dile getirilir. Bu haritalar telkin edici, yönlendirici ve ikna edici olmayı amaçlar, bu anlamda siyasal bir silah ve eğitici bir araç olarak kullanılırlar (Herb, 1997: 76-118). Özetle Naziler iktidara gelmeden önce, yani Weimar Cumhuriyeti döneminde haritalar sistemli bir şekilde olmasa da yaygın olarak revizyonist politikalar doğrultusunda kullanımdadır.

Nazilerin iktidarda olduğu 1933-1945 yılları arasında da bu durum devam eder. Ancak Naziler farklı dönemlerde izledikleri farklı politikalar doğrultusunda

farklı kavramsallaştırmalara dayanan haritalardan yararlanırlar. Bir dönem Büyük Savaş'ta kaybedilen topraklar üzerinde hak iddia etmek için dil temelli etnografik haritalardan yararlanırlar, ancak revizyonist politikalar doğrultusunda talep edilen bu toprakların etnik açıdan karmaşıklığı dolayısıyla zaman içinde bu tür haritaların kullanımını arka plana bırakırlar. Diğer taraftan 1930'lu yılların sonuna doğru, 2. Dünya Savaşı öncesinde Almanya topraklarının, kültürünün ve ırkının tehdit altında ve saldırıya açık olduğu anlatısını besleyen haritalar kullanıma sokulur. Savaş başladıktan sonra ise kültürel ve askeri dış tehdit anlatısı yerini askeri zaferler anlatısına bırakır. Tüm bu haritaların yapımında dikkat edilen konu ise haritaların kolay anlaşılır olmasıdır, bunun için aşırı basitleştirilmiş haritalar yapılır (Herb, 1997: 119-129, 154-158). Her halükârda haritalar dönemin politikası neyi gerektiriyorsa o doğrultuda işlevsel bir şekilde kullanıma sokulur. Ancak haritaların bu şekilde faydacı ve şartlara göre kullanımını sadece Nazilere özgü bir durum değildir.

Her ne kadar haritalar toprak taleplerini meşrulaştırmak ve ulusal toprakları tanımlamak için referans kaynaklar olsa da tartışmaya açık metinlerdir. Özellikle etnografik haritaları oluştururken kullanılan istatistikî verilerin elde edilme yöntemleri tartışmalıdır. Diğer taraftan ulusal aidiyeti belirlemek için dil, din, etnik köken vs. gibi kategorilerden hangisinin seçileceği ve harita oluşturulurken hangi kriterin dikkate alınacağı örneğin Balkanlar gibi çok farklı aidiyetler barındıran coğrafyalarda tartışmalı olmuş, bir ülke etno-dinsel kriteri ön plana çıkarırken bir diğeri konuşulan dilin ortak kimliği oluşturduğu iddiasında bulunarak tartışmalı bölgede yaşayan insanların ve dolayısıyla o toprakların kendisine ait olduğunu savunmuştur (Peckham, 2000: 80-81). Bu şartlarda ülkeler kendi çıkarlarına en uygun yöntemi ve haritayı kullanma eğilimindedir. Örneğin Polonya batı sınır bölgesinde konuşulan dil kriterinden, doğu sınırında ise din istatistiklerinden yararlanarak topraklarını genişletmeyi amaçlamıştır (Hansen, 2015: 157). Macaristan'da ise Trianon Antlaşması ile kaybedilen toprakları geri almak temel hedef olsa da bu topraklarda Macar asıllıların azınlıkta olması sebebiyle etnik gruplara dayalı haritaların kullanımını amaca hizmet etmez. Böylece Macaristan temsilcileri savaş sonrası dönemde "etnik ilke"nin uygulanması kendisi için olumsuz sonuçlar doğuracağından bu yöntemle oluşturulmuş haritalara ihtiyatla yaklaşır (Gyuris, 2014: 224).

Özetle, savaş sonrası dönemde haritalar ülkelerin ulusal çıkarlarına uyumlu ama birbirinden farklı ve her defasında faydacı şekilde kullanımdadır. Şartlara göre bazen etnik haritalar, bazen dil birliğini vurgulayan haritalar, bazen hak iddia edilen topraklarda eskiden beri var olduğunu ortaya koyan yakın ya da uzak geçmişe gönderme yapan haritalar ya da bazen dağ, ırmak gibi doğal

verilerden hareketle toprağın doğal bütünlüğü olduğunu savunan ve bu doğrultuda toprak taleplerini meşrulaştırmaya çalışan haritalar kullanıma sokulur.¹ Bu durum John Pickles'in tespitlerini doğrular: "Toplum ve doğanın özel temsilleri haritanın nesneliliği sayesinde gerçekleşmiştir; bir grubun çıkarları kaydedilirken bir başka grubun çıkarları silinmiş ya da bastırılmıştır." (Pickles, 2011: 175).

2. BÜYÜK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE'DE ÜÇ HARİTA

Haritaların ulusun tahayyülü ve inşası açısından kullanımı savaşın bir diğer kaybedeni Türkiye için de geçerlidir. Savaş sonrası dönemde Türkiye'de üç metin ve onlarla bağlantılı üç harita söz konusudur: Misak-ı Millî, Sevr ve Lozan.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, daha sonra ise son Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilen Misak-ı Millî 1. Dünya Savaşı sonrası oluşan duruma bir tepki, bu anlamda bir revizyonizmdir. Ancak, Millî Mücadelenin kazanılması ve ardından imzalanan Lozan Antlaşması sonrası resmi söylemde revizyonist politikalar -yukarıda değindiğimiz Büyük Savaş'ın diğer kaybedenlerine kıyasla- sınırlı kalacak ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ulusal ve uluslararası konjonktürle bağlantılı olarak elde edilen kazanımlara dayalı statükocu bir politika izleyecektir (Oran, 2001: 46-48, 104-105). Bu durum Misak-ı Millî metninin sınırları üzerine Mecliste yapılan konuşmalar ve bu sınırları gösteren harita dikkate alındığında da teyit edilir.

Misak-ı Millî, Millî Mücadelenin liderleri için temel referanstır ve bu durum farklı vesilelerle kendini gösterir. Örneğin, 1923 yılında Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı kararname ile İstiklal Madalyası'nın bir yüzünde "Misak-ı Millî hududu dahilindeki vatanımızın haritasının" bulunmasına karar verilir (Alp, 1998: 202). Aynı dönemde Misak-ı Millî haritası gündemdedir ve farklı mecralarda kullanılır.² Ancak bu örnekler 1920'lerin ilk yılları ile sınırlı kalmış gözükmektedir. 4 Şubat 1923'te Lozan Konferansı'na ara verilmesi sonrası

¹ Siyasal örgütlenme açısından bu çalışmada ele aldıklarımızdan farklılık sunan örneklerde de haritalara atfedilen işlevsellik açısından benzer durumlar geçerlidir. Bu örneklerden biri Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bölgeleri gösteren haritalardır. Her ne kadar Büyük Savaş sonrası dönemde devlet talepleri kabul görmemiş olsa da Kürtler de bir siyasal birlik kurma amacıyla haritaları kullanıma sokar. Makale içinde verilen örneklere benzer şekilde bu haritalar da farklı kıstasları öne sürerek ve farklı siyasal stratejileri dillendirerek Kürtlere ait olduğu iddia edilen toprakları gösterme çabasıdır. Özetle uluslararası arenada tanınan egemen bir ulus-devlet yapılanması olsun ya da olmasın tüm topluluklar bazen "birlik" bazen "bağımsız devlet" fikrini güçlendirmek için haritadan kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmaya çalışır. 1. Dünya Savaşı sonrası Kürtlerin haritalardan yararlanma çabaları konusunda ayrıntılı bilgi için (Öğür, 2014: 133-138).

² Misak-ı Millî sınırlarını gösteren bir harita 28.11.1922 tarihinde *Yeni Gün* adlı dergide yayımlanır (Koloğlu, 1997: 122). Mete Tunçay ise 1920 yılında yapıldığını düşündüğü bir başka Misak-ı Millî haritasının taslak çizimini çalışmasında kullanır (Tunçay, 1976: 15).

Konferansın devamında nasıl bir yol izleneceğine dair Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan gizli oturumda Mustafa Kemal Musul meselesiyle bağlantılı olarak Misak-ı Millî ve sınırları hakkında şunları söyler: “[...] Misak-ı Millî'nin ne olduğunu evvela anlamalı [...] Efendiler, arazi meselesi ve hudut meselesi, malûmu âliniz Misak-ı Millî'nin birinci maddesinin dairei şumulündendir. Misak-ı Millî şu hat, bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve Hey'eti Celilenin isabet-i nazarıdır. Yoksa haritası mevcut bir hudut yoktur. [...]” (T.B.M.M., 1923: 1318.)

Gerçekten de Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal'in belirttiği gibi Misak-ı Millî'de açık ve belirgin sınırlar söz konusu değildir. Ayrıca Misak-ı Millî metnine eşlik eden bir harita yoktur ya da ilerleyen yıllarda “Misak-ı Millî haritası” adıyla resmi kanallarla yaygın ve sistemli şekilde kullanıma sokulan bir harita olmayacaktır. Nitekim Misak-ı Millî metni 1930'lardaki ders kitaplarında revizyonist politikaları çağrıştıracak ve toprak taleplerine imkân sunacak ifadelerden arındırılarak yer bulacaktır (Tunçay, 1976: 12; Durgun, 2011: 137-138). Bunun önemli sebepleri arasında Lozan Antlaşması sonrası Misak-ı Millî'nin hedeflerine büyük ölçüde ulaşılmış olunması kadar dönemin uluslararası şartları da bulunur. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren giderek arka planda kalan bir Misak-ı Millî ve haritası söz konusudur. Bu duruma rağmen Misak-ı Millî ulusun harita üzerinden düşünülmesinde önemli bir aşamayı oluşturur. Bu anlamda yukarıda değindiğimiz diğer ülkelerle Türkiye arasında 1. Dünya Savaşı sonrası ulusal toprak ve sınırlara bakışta bazı benzerlikler görülebilir. Guntram Herb, Almanya'da ulusal kimlik fikrinin erken 19. yüzyılda şekillenmeye başlamış olmakla birlikte, ulusal toprağın sınırlarını net bir şekilde tanımlamanın önem kazanması için bir yüzyıl geçtiğini belirtir. Bunu tetikleyen ise Büyük Savaş'taki yenilgi ve ardından imzalanan Versay Antlaşması ile kaybedilen topraklardır. Tam da bu sebeple 1920'lerden itibaren Almanya'da ulusal toprak ve bu toprağın sınırları üzerine daha fazla düşünülmüş ve bu kapsamda haritaların öneminin farkına varılmıştır (Herb, 1997: 178). Benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir. Sezgi Durgun'un belirttiği gibi “Misak-ı Millî modern Türkiye'nin mekânsallığı için önemli bir aşamadır. Çünkü ulusu kartografik bir gerçeklik olarak somutlaştırma eğilimi taşır. [...] Ama öte yandan aynı metin hâlâ Osmanlı siyaset geleneğinin izlerini taşımaktadır, zira 1919'larda ulusal hareketin başını çeken lider kadronun zihninde sabit bir sınır algısı yoktur.” (Durgun, 2011: 135-136).

Diğer taraftan yakın dönemlerde özellikle internet üzerinden kullanıma sokulan popüler haritacılık ile Misak-ı Millî haritaları gündeme gelir (Batuman 2010: 230-232). Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin iç ve dış politikaları doğrultusunda zaman zaman Misak-ı Millî üzerine yapılan tartışmalar alevlenir

ve haritası internet ortamında milliyetçi söylemin taşıyıcısı olarak kullanılır. En mütevazı olanından (Irak'ın kuzeyindeki Musul ve Kerkük'ü Türkiye toprağı olarak gösteren) çok daha talepkâr olanına (Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Batı Trakya, Ege Adaları vd. bölgeleri Türkiye toprağı olarak gösteren) kadar Misak-ı Millî başlığı verilen bu haritalar ülke içi siyasal söylemi özetleyen sembollere dönüşür.

Misak-ı Millî haritasının süreci bu şekilde ilerlerken “Lozan haritası” ve “Sevr haritası” olarak adlandırılan haritaların hikayesi ise farklı olacaktır, zira bu iki harita diğerine kıyasla Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren hem resmi hem popüler haritacılıkta çok yaygın bir kullanım alanı bulacaktır.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünküne çok yakın sınırlarının belirlenmesi, ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün uluslararası alanda kabul edilmesi açısından Cumhuriyet'in kurucu antlaşmasıdır. Bu antlaşmadan hareketle oluşturulan Lozan haritası ise Türkiye Cumhuriyeti'nin “doğum belgesi” gibidir. Sınırlar, toprak bütünlüğü ve bunları temsil eden harita için Millî Mücadele'nin temel referansı Misak-ı Millî iken 1923 sonrası temel referans artık Lozan Antlaşması ve “Lozan haritası”dır. Ancak bu haritaya bir diğeri eşlik edecektir. Bu ikinci harita 10 Ağustos 1920'de Osmanlı İmparatorluğu hükümeti tarafından imzalanan, ancak Ankara'da kurulan Millet Meclisi tarafından kabul edilmeyen ve Lozan Antlaşması sonrası geçerliliği kalmayan Sevr Antlaşması'na dayanılarak yapılan haritadır. “Sevr Haritası” olarak bilinen bu harita itilaf devletlerinin nüfuz alanlarını gösterir.

Lozan ve Sevr haritalarının üst üste bindirilmiş halde kullanımı, 1920'lerin ikinci yarısından, ama özellikle 1930'lu yıllardan itibaren, ders kitapları başta olmak üzere farklı şekillerde yaygınlaşır (Adadağ, 2016: 27-34). Bu iki haritanın tek haritada üst üste sunumu biri geçmişe diğeri geleceğe dönük, ama birbirini tamamlayan iki söylemi barındırır. Bir yanda 1. Dünya Savaşı sonrası işgalci güçlerin Türkiye'yi paylaşma çabasına karşı Millî Mücadele liderlerinin ve Cumhuriyet'in kurucularının direncini ve direnişin başarısını gözler önüne serer. Böylece Cumhuriyet'in kazanımlarını da ortaya koyar, zira Cumhuriyet olmasaydı üzerinde özgür olarak yaşanılacak toprağın dahi kalmayacağı vurgulanır. Bu anlamda Cumhuriyet'in sahiplenilmesi gerektiği bir kere daha hatırlatılır. Diğ er yanda üst üste bindirilmiş bu iki harita geleceğe dönük bir söylem de barındırır: Sevr haritası vasıtasıyla, Lozan haritası ile somutlanan vatana, elde edilen kazanımlara ilerideki olası tehditler görselleştirilir. Böylece geçmişteki somut tehdidin her daim hafızalarda tazeliği korunarak gelecekte hep tetikte olunması gerektiği hatırlatılır.

Hindistan'ın bağımsızlık süreci ve sömürge sonrası dönemini değerlendiren çalışmasında Sankaran Krishna, Hindistan'da ülkenin ve ulusun tehdit altında olduğu söylemini haritalar üzerinden eleştirel bir perspektifle incelerken “kartografik endişe” (*cartographic anxiety*) ifadesini kullanır (Krishna, 1994). Bu ifade Sevr haritasının Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki etkisini anlamak için de açıklayıcıdır. Sevr haritası Türkiye Cumhuriyeti'nin genetik kodlarına işlemiş “kartografik endişe” olarak kendini gösterir. Ülke bütünlüğünün, milletin birliğinin, vatan toprağının tehdit altında olduğunun ve bu tehdit algısının beslediği bölünme korkusunun görsel sunumunu sağlayan yegâne malzeme Sevr haritasıdır. Bu haritadan hareketle oluşan kartografik endişe, “Sevr sendromu” ifadesiyle özetlenen bölünme endişesinin kurucu ögesi, onun bir tamamlayıcıdır. Sevr haritası bölünme endişesini gözle görülür hale getirerek somutlar ve daha ikna edici hale getirir. Sonuç olarak ilginç bir durum oluşur: Sevr haritası geçerliliği olmadığı halde yüzyıldan uzun bir süre bir ülkenin gündeminde kalan ve “Sevr sendromu” ile vatandaşlarının tahayyüllerini belirleyen bir sembole dönüşür. Üstelik Sevr haritası Avrupalı güçlerin kazanımlarını ortaya koysa da Avrupalı devletler tarafından değil, işlevsel bir şekilde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ve yöneticileri tarafından kullanılır.

Sevr, Lozan ve Misak-ı Millî haritalarını anlamlandırmak için Winichakul'un Siyam üzerine yaptığı çalışmada kullandığı -ve ileride tekrar değineceğimiz- ifade olan “ulusun coğrafi-bedeni” (*geo-body of the nation*) hayli işlevseldir (Winichakul, 1997). Bu üç harita modern ulusun coğrafi-bedenini yaratmaya, ulusun hayatı hakkında tarihi bir bilinç vermeye yarayan, “ulusun biyografisini” sunan malzemelere dönüşür (Winichakul 1997: 153-156). Lozan haritası Türkiye Cumhuriyeti'nin coğrafi-bedenini temsil ediyorsa Sevr bu bedene tehdidi düşündürür, Misak-ı Millî ise bu bedenin genişleme olasılığını düşletir. Sevr ve Misak-ı Millî haritaları birbirlerini tamamlayan iki parça gibidir: Bir yanda bölünme tehdidine karşı birlikte hareket edilmesi ve toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini vurgulayan Sevr haritası, diğer yanda imparatorluk geçmişine atıfla “vadedilen toprakları” hatırlatan Misak-ı Millî haritası. Biri kayıpları ve parçalanma olasılığını düşündürterek savunmacı, diğeri güçlü olunması durumunda elde edilebilecekleri düşleterek talepkâr, ama her ikisi de birlik olmayı hatırlatan metinlerdir (Adadağ, 2016: 44).

Şimdiye kadar verilen ve çoğatılabilecek örnekler haritaların 19. yüzyıldan itibaren ama özellikle 20. yüzyılda ulusların inşa sürecinde etkin şekilde kullanıldığını ortaya koyar. Bu kullanım aynı zamanda sembolik bir içerik barındırır ve siyasal iktidarlar bu sembolizmi yaygınlaştırmaya çalışır. İlerleyen iki bölümde ilk önce haritaların taşıdığı siyasal dilin içeriği çözümlenecek,

sonrasında ise ulusu tasvir eden bu anlam bütünlüğünün atlaslar başta olmak üzere ulusun eğitimi için kullanımı işlenecektir.

3. HARİTA İLE ULUSU SINIRLARI BELİRLİ BİR BÜTÜNLÜK OLARAK SUNMAK

Harita ulusal aidiyet için önemli bir araçtır, zira ulusal toprağı, soyut bir kavram olan vatani görünür kılıp somutlaştırır. Harita yaşanan ülkedeki dağları, ırmakları, yolları, kentleri, tarihi mekanları ve en önemlisi sınırları görselleştirerek toprağa aidiyet ve sahiplik duygusunu biçimlendirir. Sınırların çizilmesi ve görselleştirilmesi ile ulus tutarlı bir görünüm kazanır, özdeşlik kurulabilecek bir mekân ortaya çıkar, siyasal vücut kendine has büyüklüğü ve şekli olan bir görüntü ile ifade edilir (Daniels, 1998: 112-113). Bunları sağlayan ise her şeyden önce haritalardır, zira sınır harita ile görünür hale gelir, gerçeklik kazanır. Bir ulusu diğerinden ayıran sınırları doğal olarak kabul ederiz, çünkü haritada görürüz. Oysa tüm sınırlar yapaydır, tarihin belirli dönemlerinde insanlar tarafından sınır olarak kabul edilmiştir. Dağ, ırmak gibi doğal verilerden bahsetmiyorsak sınırlar gerçekte yoktur, varlıklarından bahsediyor olsak bile birçoğumuz tarafından sadece haritada görülmüştür. Üstelik haritalarda yer alan ülkeleri birbirinden ayıran sınırların tarihi de eski değildir, sınırların resmiyet kazanıp genel kabul görmesi ulus-devlet kavramı gibi insanlık tarihi içinde çok yenidir (Weber, 1986: 100; Akerman, 1995: 139-144).

Diğer taraftan sınırları harita üzerinde belirtilmiş bu somut görüntü, kendi içinde her anlamda bir bütünlük içerdiğini ima eder (Biggs, 1999; Branch, 2014: 77-80). Haritada görselleştirilen sınırları belirlenmiş toprak, bölgesel farklılıklardan azade coğrafi bir bütünlük kurarken aynı zamanda siyasal, iktisadi, kültürel farklılıklarından arınmış homojen bir toplumu da düşletir. Hem siyasi hem fiziki hem de beşerî bütünlük olduğunu ima eden bu görüntü “içerisi”ni oluşturur. “İçeridekiler” ile “dışarıdakilerin” birbirinden net bir şekilde ayrılması ile bir yandan içeridekilerin birlik ve bütünlük algısı pekişecek, diğer yandan da bu birliğe dışarıdan gelebilecek her türlü olası tehdidi görsel halde sunmak mümkün olacaktır. Böylece soyut olan vatani ve ona tehdidi, dolayısıyla “bizi” ve “onları” gösteren haritalar ulusa aidiyet duygusunun şekillenmesi ve kökleşmesinde önemli bir işlev görür. Bu sunum aynı zamanda “ulusal” ölçeğin modern siyasal hayatın tartışmasız bir parçası olarak genel kabul görmesini kolaylaştırır.

Ernest Gellner haritanın bütünlüklü sunumunu tasvir ederken güzel bir metafor kullanır. Ulusçuluk çağından önce çizilmiş etnografik haritayı Kokoschka'nın çizdiği bir resme benzetir: “Çeşit çeşit renk noktaları öyle bir kargaşa oluşturur ki ayrıntılı net bir desen seçilemez. Büyük bir çeşitlilik, çoğul

bir görüntü ve karmaşıklık bütünün tüm belirgin parçalarına hakimdir. Resmi oluşturan atomlara benzetebileceğimiz en küçük toplumsal grupların; birçok kültürle karmaşık, muğlak ve birden fazla ilişkisi vardır.” Gellner, ulusçuluk ilkesi etkili olduktan sonra çizilmiş bir diğer haritanın ise Modigliani’nin bir resmini andırdığını yazar: “Başlangıç ve bitiş noktaları oldukça net gözükürken muğlaklığa ve üst üste binen alanlara çok az yer verilmiştir. Haritanın kendisinden temsil ettiği gerçekliğe geçecek olursak, siyasal otoritenin etkileyici bir biçimde tek tür bir kurumun tekelinde, yani oldukça büyük ve tümüyle merkezileşmiş bir devlette yoğunlaştığını görürüz” (Gellner, 1992: 226-227).

Benedict Anderson ise ulusun nasıl “hayal edildiğini” açıklarken üç iktidar kurumundan söz eder: nüfus sayımı, müze ve harita. Anderson’a göre (1995: 182-206), bu üç kurum da ulusal kimlikleri düzenleyen, sınıflandıran, standartlaştıran, bütünleştiren, tek-anlamlılık kazandıran, biçimlendiren ve sembolleştirerek yeniden üretilebilir kılan bir güce sahiptir. Bu üç öğeden harita için yaptığı açıklamada ise “logo-harita” tanımını kullanır. Anderson’un tasvirine göre coğrafi bağlamından tamamen koparılmış haldeki sunumlarıyla ülke haritaları bir “yapboz bilmecesinin” parçaları gibi görünür. “Aldığı nihai biçimde bütün ek açıklamalar, enlem boylam çizgileri, yer adları, ırmakları, denizleri, dağları gösteren işaretler ve *komşular* haritadan toptan çıkarılabilir. [...] Bu şekliyle harita sonsuz bir yeniden üretilebilirlikle, afişlere, resmi damgalara, antetli kağıtlara, dergi ve ders kitabı kapaklarına, masa örtüleri ve otel duvarlarına aktarılabilir bir diziye katılmış oluyordu. Her yerde görülebilen ve anında tanınabilen logo-harita popüler hayal gücüne derinlemesine nüfuz etti [...]” (Anderson, 1995: 195).

Elbette ulusu görselleştiren yegâne araç harita değildir. 19. yüzyıldan itibaren “ulusun resmedilmesi” sergi ve müzeler ile olduğu kadar resim ve müzik eserleri, para ve posta pulu üzerindeki görseller, üniforma ve geleneksel kıyafetler gibi farklı vasıtalarla olur (Thiesse, 1999: 185-224). Ulusu temsil eden en güçlü sembolün ise bayrak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır, zira bayrak yaygınlık kazanması ve anlaşılması en kolay sembollerdendir. Ülke sınırlarının üzerinde bayrağın bindirildiği harita-bayraklar ise son dönemde neredeyse her yerde karşımıza çıkan en önemli sembolik araçtır. Örneğin, kırmızıya boyanmış bir Türkiye zemininin ortasında yer alan beyaz ay ve yıldızdan oluşan harita-bayrak Türkiye’de bayraktan sonra en yaygın kullanımı olan ulusal sembol durumunda. Bilgiyi yalınlaştırması, temsil gücü ve yaygınlığı ile bu harita-bayraklar Benedict Anderson’un bahsettiği logo-haritalara iyi bir örnek teşkil eder. Diğer taraftan heryerdelikleriyle, sıradanlıklarıyla bu logo-haritalar Michael Billig’in vurguladığı “banal milliyetçiliğin” önemli araçlarından. Billig, günlük hayatlarımızda birçok vesileyle ve çok farklı

araçlarla hangi ulusa ait olduğumuzun hatırlatıldığını ve bu hatırlatmaların insanlar tarafından bilinçli bir şekilde kayda geçirilmemesi de ulusun “sıradan, gündelik hatırlatıcıları rolünü üstlendiklerini” belirtir: “Banal milliyetçiliğin mecazi imgesi, bilinçli olarak, ateşli bir tutkuyla sallanan bir bayrak değil, kamu binasının önünde fark edilmeden dalgalanan bayraktır” (Billig, 2002: 18 ve 53). Bu anlamda, farklı görsel medya araçlarıyla karşılaştığımız harita-bayraklar ya da daha genel anlamda logo-haritalar milliyetçiliğin banal bir biçimde yeniden üretimini sağlarlar.

Nasıl ki logo-haritalar yapboz bilmecesinin parçaları gibi ulusu sembolize ediyorsa, dünya haritaları da benzer bir işlev görür. Siyasi dünya haritalarının temel prensibi birbirinden sınırlarla ve farklı renklerle ayrılmış ulus-devletleri görselleştirmektir. Bu görüntüde her bir ulus-devlet bir diğerinden sınırlarla ve renklerle farklılaşan homojen “içerisini” temsil ederken başka sınırlar ve farklı renklerle temsil edilen “dışarı”ndan ayrılır. Her parçanın bir diğerinden ayrıldığı ve kendi içinde bir bütünlük sunduğu izlenimi veren bu görüntü atlaslarla, duvar haritalarıyla, kürelerle, ders kitaplarıyla çocukluk çağımızdan itibaren zihnimize nakşolur.

4. ATLASLAR VE HARİTALARLA ULUSU ÖĞRETMEK

Dünya bütününlüğün uluslar şeklinde parçalı sunumu en sistemli şekilde dünya atlaslarında yer alırken, her bir parçanın en sistemli sunumu ise ulusal atlaslardır. Ulusal atlaslar bir ülkenin toplumsal, iktisadi, siyasi, kültürel durumunu, ülkenin geçirdiği tarihsel süreci ve toprağın fiziki özelliklerini bilimsel verilere dayanan tematik haritalar vasıtasıyla ayrıntılı şekilde aktarır (Culcasi, 2015: 1000-1001). Atlaslar bir ulusun geçmişi ve bugününlüğünü sunup geleceği hakkında fikir vermeyi amaçlar. Bu anlamda ulusun hikayesini anlatıp ortak bir kimlik kazandırmada belirleyicidir.

Monmonier ulusal atlaslar üzerine yaptığı çalışmada 1579 yılında ünlü haritacı Christopher Saxton tarafından yapılan İngiltere ve Galler atlasının ilk ulusal atlas olarak adlandırılabilceğini savunur (Monmonier, 1994). Tematik haritalar içermese de bu atlas toprağa bir kimlik kazandırarak onun İngiltere devletine ait olduğunu görselleştirir. Benzer şekilde bu defa Fransa’da 1594 yılında yayımlanan ve kralın amacına hizmet eder şekilde Fransa’nın birliğini gösteren atlas da ulusal atlaslar kategorisine dahil edilebilir. Akerman’ın belirttiğine göre de bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından, 1795 yılında, Amerika Birleşik Devletleri’nde de yaşanan toprağı kurgulamak ve biçimlendirmek için atlaslara başvurulur. ABD’de ulusal toprak tanımlanırken o topraklarda daha önce yaşayan yerlilerin varlığı yok sayılarak açık ve

biçimlendirilebilir bir kıta kurgulanır ve ilerleyen yıllarda ABD'nin genişlemesi ele geçirilen toprakların haritalara bir bir eklenmesiyle tasvir edilir. Böylece atlaslar toplumsal bir görevi yerine getirerek Amerikan kimliğini düzenler ve sabitler (Akerman, 1995: 153).

Ulusal atlasların bu tür öncülleri olmasına rağmen içerdikleri tematik haritalarla bugünkü anlamını kazanması ve haritacılık alanında farklı bir tür olarak ortaya çıkması 19. yüzyılın sonuna tarihlendirilir (Monmonier, 1994: 2). Bu tarihlendirmenin dönemin şartlarıyla bağlantılı iki temel sebebi vardır. İlk olarak atlasları oluşturmak için gereken farklı konulardaki istatistiki bilgilerin sistemli şekilde kullanımı bu dönemdedir. Ulusal atlasların bu yüzyılın sonundan itibaren ama özellikle 20. yüzyılda yaygınlık kazanmasının bir diğer ve daha önemli sebebi ise bu atlasların ulus-devletleri her yönüyle sunarak sembolik bir işlev görmesidir. Ulusal atlaslar ulusa ve ülke toprağına dair sunduğı görsel verilerle bir anlamda aile albümü gibidir. Ülkenin farklı alanlardaki yakın geçmişini ve gelişimini gösteren bu atlaslar bir yandan da ulusal birliğin ve bağımsızlığın sembolleri işlevini görür. Nitekim birçok ülkede ulusal atlaslar bağımsızlık sürecinin ardından yapılacaktır.

1899 yılında yayımlanan Finlandiya Ulusal Atlası bir ülkeye odaklanan tematik haritalar barındırması sebebiyle yakın dönemin ilk ulusal atlası olarak kabul edilir. 1809 yılında Rus İmparatorluğu tarafından ilhak edilen ve 19. yüzyıl sonunda Rusya'nın artan baskısına karşı Finlandiya'nın bütünlüklü bir ulusal resmini sunan bu atlas ülkenin bağımsızlık ve ulusal kimliğini dile getirme aracı olur. İlerleyen yıllarda atlasın yeni baskıları ulusal kimliğin temsili işlevini görmeye devam edecektir. Örneğin 1925 yılında yapılan üçüncü baskı 1917 yılında kazanılan bağımsızlık sonrası ulusun coğrafi tasviridir (Jaatinen, 1982: 202).

1. Dünya Savaşı sonrası Finlandiya gibi bağımsızlığını kazanan Polonya, Çekoslovakya gibi ülkeler de ulusal birliklerini sunan ülke atlaslarını oluşturur (Ormeling, 2015: 96). Atlasların siyasal dilini ortaya koyması açısından Polonya Atlası örneği dikkat çekicidir. Polonya'da coğrafya biliminin kurucularından ve ülkedeki milliyetçi oluşumlar içinde yer alan Eugene Romer 1916 yılında Polonya Atlası'nı yayımlar (Labbé, 2018). Oysa bu tarihte Polonya devleti ve toprakları Avrupa haritalarında yoktur, zira toprakları yüz yıldan fazla süre önce Avusturya, Prusya ve Rusya tarafından paylaşılmıştır. Dolayısıyla söz konusu Atlas geçmişteki siyasi birliği hatırlayan, gelecektekini ise hayal eden, öngören bir atlasdır. Üç ülkenin işgali öncesi Polonya toprakları olan alanı tarihi gerekçelerle, Polonya'ya dahil olmayan toprakları ise etnik gerekçelerle Polonya içinde gösteren bu atlas (Labbé, 2018: 98) 1. Dünya Savaşı sonrası dönemin

ruhunu yansıtmaktadır. Bir yanda kendi kaderini tayin hakkı prensibini, diğer yanda dil, din, etnik köken gibi farklı gerekçeleri ileri sürerek toprak taleplerinde bulunmak -yukarıda değindiğimiz gibi- Büyük Savaş sonrası hâkim eğilimdir.

1. Dünya Savaşı sonrası ulusal atlaslar yaygınlaşmaya başlar, ancak ulusal atlasların sayısı ve kapsam olarak hızla gelişmesi 2. Dünya Savaşı sonrası ve özellikle 1960'lı yıllardan itibaren. Bu dönüşümün temel sebebi 1950'li ve 60'lı yıllarda uzun sömürge dönemi sonrası yeni bağımsızlıklarına ulaşan Afrika ve Asya kıtasındaki bazı ülkelerin hem idari ve coğrafi referans oluşturma hem de ulusal bağımsızlık ve birliğini sembolize etme arayışıdır. Bu sebeple 1960 ile 1980 yılları arasındaki dönemi “ulusal atlaslar çağı” olarak adlandırmak mümkündür (Monmonier, 1994: 8-9; Ormeling, 2015: 97-98).

Türkiye’de ise ilk bilimsel ölçülere dayalı ulusal atlas 1961 yılında yayımlanır. Atlasın önsözünde belirtilen temel meselelerden biri ulusal atlas yapımının zorluğuna dönüktür: “Türkiye Atlası’nın bu ilk baskısının kusursuz olduğu iddia edilemez. İyi bir atlasın meydana getirilebilmesi teknik imkânların müsaadesine, bol malzemeye, geniş bir kadroya ve bütün bunlardan başka uzun bir tecrübeye ve geleneğe ihtiyaç gösterir. Biz bu şartların birçoğundan mahrum olarak [...] bu işi başarmaya gayret ettik.” Ayrıca, maddi imkansızlıklar yüzünden, aslında 1954 yılında tamamlanan atlasın basımının yedi yıl sürdüğü belirtilir (Tanoğlu vd., 1961). Burada belirtildiği gibi harita ve atlasların yapımı teknik bilgi ve birikimi, haritacılık alanında gelişmişliği ve ülke hakkında farklı konulardaki istatistikî bilgilerin sistemli şekilde tutulmuş olmasını gerektirir. Nitekim ulusal atlasların Avrupa kıtasında ve sömürge döneminin haritacılık geleneğini devam ettirmiş eski sömürge ülkelerinde yoğunlaşması bu durumu kanıtlamaktadır.

Ancak belirtilen bu eksikliklere rağmen, Türkiye ulusal atlasının önemli bir gelişmeye işaret ettiğini de vurgulamak gerekir. Kitabın önsözünde atlasın yapılma sebebine dönük bir açıklama yer alır: “İlmi esaslara göre hazırlanmış teferruatlı bir memleket atlasına yalnız öğretim bakımından değil, memleket problemlerinin teşhis ve çözümlenmesi bakımından da ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir.” (Tanoğlu vd., 1961). Burada belirtildiği gibi Türkiye Atlası tüm ulusal atlasların temel işlevlerinden birini yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Ulusal atlaslar ulusal birliğin sembolü olduğu kadar bu birliğin planlı bir şekilde kalkınmasına da hizmet eder. Ulusal atlaslar ülkedeki sanayii ve tarımsal üretim, ulaşım, idari yapı, demografi, iklim vb. birçok farklı konuda bilimsel verilerden hareketle bütünlüklü bir döküm sağlayarak ülke hakkında yapılacak ilerideki araştırmalara temel referans oluşturmakta, farklı alanlarda karar alma süreçleri ve planlama çalışmalarına katkı sunmaktadır (Ormeling, 2015: 96). Bu açıdan

1961 tarihli ilk ulusal atlas Türkiye'deki coğrafi sunumda ve algıda önemli bir değişimi temsil eder. Sezgi Durgun'un belirttiği gibi 1950'li ve 1960'lı yıllardan itibaren beşerî-iktisadi coğrafya verileri "rasyonelleşmiş" vatan imgesinin oluşması için kullanımdadır; "artık yurt bilgisi, ulusçuluğun soyut güzellemelerinden çıkarak somut verilerle ele alınmaya başlamış"tır ve bu gelişmeler "fiziki kaynakların sanayi kalkınma hamleleri için bir parametre haline geldiğinin göstergesidir" (Durgun, 2015: 102).

Ulusal anlatının oluşmasında tarih atlaslarının da çok önemli bir rolü vardır. Tarih atlasları ülkenin tarihi hakkındaki farklı haritaları birleştirmesiyle bütünlüklü ve tutarlı bir anlatı barındırır. Ancak bu anlatıda "hatırlananlar" kadar "unutulanlar" da nasıl bir ulusal hafıza oluşturulmak istendiğine göre değişir, zira tüm harita ve atlaslarda olduğu gibi tarih atlaslarında da hangi olayların işleneceği, seçilen tarihi olayların nasıl aktarılacağı gibi bir dizi soruya verilen cevap atlasın dilini oluşturur.

Tarih atlasları yapıldığı dönemdeki siyasal iktidarların geçmiş kurgusu ve gelecek tahayyülünü yansıttığı kadar, gündemdeki siyasal meselelere hangi perspektifle bakıldığı hakkında da fikir verir. Örneğin 19. yüzyıl tarih atlaslarının temel işlevi yapıldığı ülkenin teritoryal egemenliğini görselleştirmektir. Nitekim, yukarıda değindiğimiz gibi, özellikle Doğu Avrupa'da yapılan tarih atlaslarında azınlıkta kalan halkların yer almadığı etnografik haritalar yaygın şekilde kullanılır (Black, 1994: 646-647). 20. yüzyılda da tarih atlaslarının yapıldıkları dönemin siyasal eğilimini yansıtmaya açısından bir farklılık yoktur. Örneğin Franco döneminde, İspanya İç Savaşının sonrasında yapılan atlas yakın geçmişten bahsetmezken 15. yüzyılda İber yarımadasında Hristiyanların Müslümanlar üzerinde elde ettiği zaferlere vurgu yapan bir anlatı barındırır ya da 2. Dünya Savaşı sonrası Almanya'da yayımlanan bir atlasta yerleri değiştirilen Almanlar haritalandırılırken toplama kamplarından bahsedilmez. Daha genel anlamda ise 1945 sonrası "Doğu ve Batı blokları" olarak ayrılan dünyanın yaptıkları tarih atlasları içerik açısından kendi dünya görüşlerini yansıtan büyük farklılıklar barındırır, diğer taraftan Avustralya ve Kanada gibi ülkelerde yerli halk tarih atlaslarında görünür olmaya başlar (Black, 1994: 649, 653; Black, 1997: 149-186). Çoğaltılabilecek tüm örneklerde geçmişe dayanan kökler, toprakla tarihsel bağ, geçmişteki başarılar vurgulanarak ulusal birliği oluşturduğu iddia edilen kurucu anlar aktarılır. Ama değişmeyen kural atlasların ulusun herkes tarafından anlaşılır bir hikayesini oluşturması ve bunu siyasal iktidarın perspektifinden sunmasıdır.

Bu özellikleriyle haritalar ve atlaslar en temel eğitim malzemelerinden biridir. "Coğrafya eğitimi coğrafi bilginin uluslaşmasında, belirli bir toprak

parçasının vatan duygusuyla donatılmasında etkili yollardan biridir” (Durgun, 2011: 242). Bu eğitim kapsamında haritaların ise temel bir rolü vardır, zira coğrafya alanında öğretilen neredeyse her şeyi somutlayabilen onlardır. Nitekim tüm haritalar ve atlaslar ders malzemesi olarak okul eğitiminde ya da farklı kitap ve basın yayın araçlarıyla toplumsal eğitimde kullanılır.

Birçok Batı ülkesinde uzun süre coğrafya eğitimi tarihin gölgesinde kalmış ve haritalar tüm kesimlere ulaşan yaygın kullanım kazanmamıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren coğrafya eğitimi okul programlarında geniş yer bulacak ve haritalar bu yüzyılın sonundan itibaren dersliklere girecektir. Örneğin Fransa’da vatanın haritalandırılmış görünümü ancak 20. yüzyıl başında yaygınlık kazanacaktır (Weber, 1986: 104-108; Escobar, 2003: 48-49).

Osmanlı İmparatorluğu’nda da 19. yüzyılın son döneminden itibaren okullarda haritalar kullanılmaya başlanır. Ancak kıtalar esasına dayalı bu haritalar üç kıtaya yayılmış İmparatorluğun her bir kıtadaki varlığını ayrı ayrı görselleştirdiğinden İmparatorluğu bütünlüğü içinde göstermekten uzaktır. Bu soruna çözüm olarak yüzyılın sonundan itibaren İmparatorluk topraklarının tamamının tek bir haritada sunumu yaygınlaşır ve bu haritalar sınıf duvarlarını süslemeye başlar. Bu sunum resmi retoriğin birleştirici çabasıyla uyumlu bir şekilde öğrencilerin Osmanlı topraklarına dönük bütünlük fikrini geliştirmesine imkân sunarken İmparatorluğa bağlılık duygusunu da tetikleyen bir işlev görür (Fortna, 2005: 221-242). 1908 devrimi ve özellikle Balkan Savaşları’ndaki kayıplar sonrası ise coğrafya eğitimi, ders kitapları ve haritalar ile Osmanlı tebaasında teritoryal bir bilinç oluşturulmaya çalışılır ve mekânsal aidiyeti güçlendirme çabasına paralel olarak “vatan” kavramı ön plana çıkar. Tüm bu süreçte dikkat çeken bir diğer özellik ise bir yanda Türklüğe vurgunun artması, diğer yanda Türklerin vatanı olarak Anadolu’ya odaklanan bir anlatının ön plana çıkmasıdır (Özkan, 2014: 462-467; Durgun, 2011: 75-114). Cumhuriyet döneminde bu eğilim güçlenerek devam eder. 1930’lardan itibaren Türkiye’de tarih yazımına damga vuran Türk Tarih Tezini (TTT) mekânsallık açısından ele alan Sezgi Durgun şunları yazar: “TTT, olgulara değil “olması gerekene” odaklandığı için “Türklerin mekânı neresidir?” değil, “Neresi olmalıdır? sorusundan hareket etmiştir. [...] Kurulan üst-anlatı etnisite merkezli olmasıyla aslında toprağın tarihinden çok Türklerin tarihidir.” Bu kapsamda Durgun TTT’nin “ulusu mekânsallaştırma”, başka deyişle “mekâna tarih yazma” gibi bir özelliği olduğunu savunur (2011: 164). Bu tespitler 1930’ların başından itibaren ders kitaplarındaki haritaları ve atlasları inceleyen nitelikli çalışmada Etienne Copeaux’nun yaptığı tespitlerle örtüşür. Türk Tarih Tezine paralel olarak ilerleyen coğrafya eğitimi ve ders kitaplarında kullanılan haritalarda bir yandan üzerinde yaşanılmakta olan Anadolu’nun Türklüğü, diğer yandan “Türk

dünyası” temalı Orta Asya’ya odaklanan haritalar ile Türk medeniyetinin eskiliği ve geniş bir alanda etkili olduğu, dolayısıyla Türklerin kurucu bir medeniyet olduğu vurgulanır (Copeaux, 2000: 63-109). Ders kitaplarında kullanılan haritaların temel özelliklerinden biri de ne kadar geniş alanda egemenlik kurulduğunu gösterme amacıdır. “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar” ya da “üç kıtada” hüküm sürüldüğünün görselleştirildiği bu haritalarda kültürel, iktisadi, demografik, dil, din gibi konular neredeyse hiç işlenmez (Copeaux, 2000: 57-58). Bu anlamda kurgulanmış ya da gerçek bu tarihsel anlatının bir yandan haritalara bakanlar için gurur vesilesi olması amaçlanırken bir yandan da haritalar göstermedikleriyle farklılıklardan ve çeşitlilikten arınmış yekpare bir sunumun aracı olur.

Haritaların tüm bu amaçlar doğrultusunda kullanımı elbette sadece ders kitapları ile sınırlı değildir. Eylül 1936 ila Temmuz 1939 arası İskenderun Sancağı/Hatay’ın Türkiye’ye katılma sürecinde dönemin basınında kullanılan haritalar bunu ortaya koyar. Döneme hâkim olan TTT çalışmalarının uzantısı olarak Antakya-İskenderun bölgesinde ilk medeniyet kuranların Etiler, onların da Türk olduğu iddia edilerek bölgenin Türklüğü kanıtlamaya çalışılır. Ayrıca Orta Asya’daki yer adlarından hareketle bölgenin Hatay olarak adlandırılması; İskenderun Sancağı’nın coğrafi ve beşerî özellikleriyle Suriye’nin değil Anadolu’nun bir parçası olduğunun ileri sürülmesi metinler kadar haritalar aracılığıyla da olacaktır (Duman, 2018: 332-343).

5. KARŞI-HARİTACILIK VE ULUS

Haritaları sadece iktidarı elinde tutanlar tarafından ve sadece siyasal iktidarın amaçları doğrultusunda kullanılan araçlar olarak tanımlamak harita ve ulus arasındaki ilişkinin analizini eksik bırakacaktır. Üstelik haritalar her zaman hâkim düşüncenin onları kullanma amaçlarına uygun sonuçlar doğurmaz. Bu konuyu ortaya koymak için bu bölümde haritaların yapılma amaçlarının dışında alımlanması ve planlanmayan sonuçlara yol açması üzerinde durulacak ve bu duruma en iyi örnek teşkil eden eski sömürgelemlerin bağımsızlıklarını kazanma sürecinde haritaları sömürgecilğe karşı bir silah olarak kullandıkları durumlar açıklanacaktır.

Yukarıda değindiğimiz örneklerde görüldüğü gibi haritalar yeni toprakları ülkeye katmak ya da kaybedilen toprakları göstererek revizyonist politikaları desteklemek için kullanılabilir (Özkan, 2014: 464-465; Herb, 1997). Ancak bazen kayıplara yapılan vurgu beklenmedik sonuçlar da doğurabilir. Bu “beklenmedik yan etkileri” Benjamin Fortna, Şevket Süreyya Aydemir’in öğrencilik yıllarından aktardığı anılarından hareketle ortaya koyar. Fortna, haritaların Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde öğrencilerin imparatorluğa aidiyet

duygusunu güçlendirmede rolü olduğunu vurgulamakla birlikte, aynı öğrencilerin kaybedilen toprakları harita vasıtasıyla görüp önceki ve şimdiki imparatorluğun büyüklüğünü kıyaslayınca bugünün yöneticilerinin başarısız olduğu sonucuna varma ihtimaline değinir (Fortna, 2005: 238 ve 243-245.) Sevr haritasının Cumhuriyet tarihi boyunca ders kitapları başta olmak üzere bir çok eserde yer alması da bu perspektiften, ancak tam tersi etki yaratır şekilde okunabilir, zira Sevr ve Lozan haritalarını bir arada kullanmak “kaybedilmişin ve kaybedilebileceğin kazanıldığını” ve bu anlamda yöneticilerin başarısını gösterir.

Haritaların beklenenden farklı sonuçlar doğurabilme olasılığı farklı durumlarda ortaya çıkabilir. Örneğin bir imparatorluk haritası bütünlük fikrini oluşturmaya çalışırken, farklı etnik ya da dini grupların kendi siyasal birliklerini düşlemesini tetikleyebilir veya imparatorluk içindeki ayrılıkçı grupların ayrılma eğilimini pekiştirebilir (Fortna, 2005: 242). Dolayısıyla harita sadece vatan imgesini yaratıp “birleştirici” bir gücü değil, ama aynı zamanda ve tam tersi alternatif birlikler için yol gösterici olabilir.

Haritaların yapılma amaçlarının tam tersi sonuçlar doğurmasına verilebilecek en iyi örnek sömürge topraklarının haritalandırılmasıdır. Sömürgeci güçler sömürgeleştirdikleri toprakları haritalandırırken bu topraklara sahip olduklarını görselleştirip sahipliği meşrulaştırmayı ve sömürgeleri kendisi açısından daha verimli ve daha kolay yönetilir kılmayı amaçlar (Adadağ, 2018). Ancak aynı haritalar sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanma sürecinde ve sonrasında ulus-devlet örgütlenmelerini oluştururken bu defa eski sömürgelerin kullandıkları bir araca dönüşür. Bu bir anlamda eski sömürgelerin emperyalizme haritayla cevabıdır. Bağımsızlığını kazanan ülkelerdeki haritacılık bilgisi Avrupalılardan öğrenilmiştir, ülkelerin sınırları da Avrupalıların eskiden çizmiş olduklarıdır, ancak ne bu bilgiye ne de sınırlara yüklenen anlam artık aynı değildir, tüm bunlar bağımsızlığını kazanan ülkelerin kendi amaçları doğrultusunda sahiplenilir ve kullanılır. Haritalar ve atlaslar sömürgelikten kurtuluşun ve bağımsızlığın sembolü anlamına dönüşecek ve Craib’in deyimiyle “psikolojik dekolonizasyona” katkısı olacaktır. Ayrıca bağımsızlık sonrası bazı ülkeler adlarını, bazılarıysa birçok yerin adını değiştirecektir. Adlandırmak hakimiyetin göstergesi olduğuna göre bu yeni adlandırmalar toprağın hakiminin kim olduğunu gösterecek ve aynı zamanda hem bu ülkelerin dillerini hem de icat edilen ya da geçmişten hatırlanan tarihlerini ön plana çıkarmalarına yardımcı olacaktır (Craib, 2015: 300-304). Anderson da logo-haritalar kavramsallaştırmasını bu kapsamda kullanır. İmparatorlukların kendilerini ve sömürgelerini haritada aynı renge boyadığını, böylece logo olarak haritaların ortaya çıktığını ve bu anlayışın eski sömürgeler tarafından devam ettirildiğini

belirten Anderson şu tespitte bulunur: “logo-harita [...] sömürgecilik karşıtı milliyetçi hareketlerin doğuşunda güçlü bir amblem hizmeti gördü” (Anderson, 1995: 195).

Bu tür bir kullanıma örneklerden biri Mısır’dır. Britanya’dan bağımsızlığını elde ettikten altı yıl sonra, 1928’de Mısır Ulusal Atlası Arapça değil İngilizce ve Britanyalı haritacıların elde etmiş olduğu bilgilerden hareketle, ancak yakın geçmişteki sömürgeci döneme değinmeyen ve Mısır Monarşisinin amblemiyle yayımlanır. 1952’de tam bağımsızlığın elde edilmesi sonrası ise birçok okul atlası ve Mısır haritası yayımlanır ve bunlar ülkenin Arap kimliğini ve firavunlar dönemini içerir (Culcasi, 2015: 1003-1004).

Bir başka örnek Siyam/Tayland’dır. Siyam sömürgeleştirilmemiş olsa da Fransa ve Britanya’nın sömürge imparatorlukları ile komşudur. 19. yüzyıl sonunda bölgede sınırları belirleme çabasındaki sömürgeci güçlerin girişimleri Siyam’ı modern haritacılıkla tanıştırır. Sonraki dönemde Siyam’ın coğrafi-bedeni oluşturulurken sömürge temsilcilerinden öğrenilen harita bilgisinin katkısı olur (Winichakul, 1997: 113-129). 1939’da ülkenin ismi Tayland olarak değiştirildiğinde ise Tayland’ın coğrafi-bedeninin ezelden beri var olduğunu kanıtlamak için haritalar devreye girer ve “ulusun hayatı hakkında tarihsel bilinc vermek için” kullanılır (Winichakul, 1997: 154-156).

Hindistan’daki durum farklılıklar sunmakla birlikte benzer çerçevede değerlendirilebilir. Britanyalıların 1750’den sonra Hindistan’da yaptığı haritalandırma çalışmalarınıyla Hindistan Britanya için okunaklı ve kullanışlı hale getirilir. Edney bu haritalarla Britanya’nın “gerçek” değil “kendi Hindistan’ını” oluşturduğunu yazar, kendi algıladığı ve yönettiği Hindistan’ı. Britanya’nın imparatorluğunu haritalandırırken oluşturduğu bu coğrafi varlık o kadar etkili olur ki Britanyalı sömürgeciler kadar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hindistanlı milliyetçiler tarafından da sorgulanmaksızın kabul edilir. Böylece Hindistan’ın coğrafi birliği Britanyalıların yaptığı bir dizi haritayla yaratılmış olur (Edney, 1997: 2, 15-16).

Haritaları bağımsızlık sürecinde kullanan bir diğer örnek ise Meksika’dır. 1821’de Meksika’da, İspanya’dan bağımsızlığın elde edilmesinin hemen ardından ülkenin egemen ve birleşmiş olduğunu kanıtlamak için ulusal harita yapımına girişilir. Harita birlik içinde bir ulus sunmayı amaçlasa da o tarihte Meksika’da birçok ayaklanma ve ayrılıkçı hareket vardır. Yapımı tamamlanamayan harita ABD-Meksika Savaşı (1846-48) sonrası daha bir gereklilik olarak görülür ve nihayet ilk Meksika genel haritası 1857’de, Meksika atlası ise bir yıl sonra yayımlanır. Bu ürünlerin amacı Meksika’nın köklerinin eskiye dayandığını kanıtlamak, “Meksika’nın bir kavramdan daha fazlası

olduğunu göstermek, Meksika'nın uzamsal ve zamansal varlığını meşrulaştırmaktır" (Craib, 2002: 34).

Güney Amerika'da da durum farklı değildir. Portekizli sömürgeciler 18. yüzyılın sonlarında Brezilya'nın Minas Gerais bölgesindeki varlıklarını pekiştirmek için ele geçirdikleri toprakları yeni haritacılık teknikleri ve anlayışıyla haritalandırır. Sömürge toprakları ve insanları hakkında önemli ve stratejik bilgileri içeren bu haritalar sömürgecilik karşıtı yerli isyancıların eline geçtiğinde ise bağımsızlık mücadelesinin araçlarına dönüşür (Furtado, 2011). 19. yüzyıl başında ise Güney Amerikalı ülkeler Avrupalı güçlere karşı bağımsızlıklarını kazanır, ancak bu defa aralarında kurdukları birlik içi mücadele başlar. Bu süreçte Güney Amerikalı liderler toprak taleplerini meşrulaştırmak, var olan topraklarını tanımak ve ondan en iyi şekilde yararlanmak için haritalara önem verir ve Avrupalılardan bu konuda yardım alır. Örneğin Venezuela ve Kolombiya'da toprağın haritalandırılması yönünde ilk girişimler Avrupalı asker-haritacıların yardımlarıyla gerçekleşir. Bu girişimler gelecek dönemlerde yerel kişilerin haritacılık konusunda bilgi sahibi olması ve haritacılığın kurumsallaşmasına zemin hazırlar. (Del Castillo, 2011: 148.)

Makaleye başlarken Brian Harley'in haritacılık alanındaki öncü çalışmalarına değinmiştik. Harley'in katkılarında biri harita ve iktidar ilişkisini çözümlemesidir (Harley, 1988; Harley, 1989). Ancak ardından gelen çalışmalar haritaların sadece iktidarı elinde tutanlar tarafından değil, ama aynı zamanda karşı-iktidar odakları tarafından da kullanıldığını vurgular. Jeremy Crampton'ın belirttiği gibi: "Devleti etkin kılmak için olduğu kadar, hâkim güç yapılarına direnmek için kullanılan ve karşı-haritacılık olarak adlandırılan harita örnekleri de bulabiliriz." (Crampton, 2006: 735-736). Nitekim yukarıda verilen örnekler bu kapsamda değerlendirilebilir.

6. SONUÇ

Hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın tüm haritaların ortak bir özelliği vardır: Harita "gerçek olanı" sunmaz, bir gerçeklik oluşturur. Haritaların "gerçeği" sunduğu gibi bir ön kabul vardır. Bu anlayışa göre haritalar bilimsel verilerden yararlanan, matematiksel hesaplamalarla oluşturulmuş, bilimsel olduğu oranda nesnel, var olanı olduğu gibi aktaran, bu sebeplerle de sunduğu görüntü "doğru" olarak kabul edilip üzerine tartışmaya gerek görülmeyen, ikna edici nesnelere. Haritaya bakan kişi de "gerçek, çünkü gördüm" diye düşünür, zira insan gördüğüne inanır. Oysa haritalar gerçekliğin aynası değildir, var olanın olası sunumlarından biridir, gerçekliğin bir tür yorumudur. Haritada neyin sunulduğu ve sunulmadığı, ne amaçla sunulduğu ve bu sunumun ona

bakanlar tarafından nasıl alımlandığı, haritanın hangi toplumsal ve siyasal dönemde ve bağlamda yapıldığı gibi bir dizi soru haritanın söylemini çözümlenmek için dikkate alınmalıdır.³ Ulus ve ulusçuluk ile harita arasındaki ilişkiyi de bu perspektifle değerlendirmek gerekir.

Winichakul harita ve gerçeklik arasındaki ilişkiye dair şunları yazar: “Harita mekânsal gerçekliği önceler, tersi değil. Başka bir deyişle, harita temsil ettiğini ileri sürdüğü şeyin modeli değil, onun için bir modeldir. Bir harita insan ile mekân arasında saydam bir aracı değildir. Aktif bir aracıdır.” (Winichakul, 1997: 130). Bu tespitler yukarıda değindiğimiz örnekler için büyük ölçüde geçerlidir. 1916 yılında yapılan Polonya atlası, daha bu ülke işgal altındayken, yakın gelecekte Polonya'nın nasıl olması gerektiğini tasvir eder ve bu anlamda bir model oluşturur. Nitekim Polonya ulus-devleti büyük ölçüde haritanın oluşturduğu bu modele göre belirlenecektir. 19. yüzyılda hem Almanya'da hem de Avusturya'da yapılan haritalar daha siyasal gerçeklik oluşmadan o gerçekliği önelemeye, ona model olmaya çalışan girişimlerdir. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti'nde biraz daha farklı bir durumla karşılaşırız. Sevr, Misak-ı Millî ve Lozan her biri bir diğeri ile bağlantılı olarak ulusun inşa sürecinde, vatan kavramının yerleşmesinde etkili rol oynamışlardır. Bu üçünün etkinliğini sağlayan ise yazılı metinlerden daha çok haritalardır. Birçok kişi Misak-ı Millî ya da Sevr Antlaşması metinlerini okumamıştır, ancak neredeyse herkesin bu metinler hakkında fikri vardır, bu fikri oluşturan ise haritalardır. Metinlere referansla yaratılan haritalar, algımızda Misak-ı Millî'yi ve Sevr Antlaşması'nı somutlayacak ve hatta metinlerin yerine geçerek toplumsal gerçekliği yaratacaktır.

Bu çalışmada verilen ve verilebilecek daha birçok örnek gösterir ki harita karmaşıklık ve çeşitlilik barındıran mekânı ulus-devletler olarak sadeleştirir, tanımlar, gruplar, homojenleştirir. Böylece harita ulusal toprağın konumlandırılmasında, o toprağa aidiyetin güçlenmesinde, ulusun vücut bulmasında etkili olur. Harita ulusu ete kemiğe büründürür.

KAYNAKÇA

Adadağ, Özgür (2016), “Visualiser ‘l’indivisible unité de l’Etat avec son pays et sa nation’”, Les multiples facettes de l’Etat en Turquie (Paris: Harmattan): 17-50.

³ Haritanın gerçeği sunduğu tespitine eleştirel açıdan ve farklı konu başlıklarıyla yaklaşan ufuk açıcı bir analiz için bkz. Pickles, 2011: 61-121.

Adadağ, Özgür (2018), “Sömürgecilik ve Harita”, Asoscogress 5. Uluslararası Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Sempozyumu (İstanbul): 121-134.

Akerman, James R. (1995), “The Structuring of Political Territory in Early Printed Atlases”, *Imago Mundi*, 47: 138-154.

Alp, İlker (1998), “Misak-ı Millî”, *Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi): 175-252.

Anderson, Benedict (1995), *Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (İstanbul: Metis) (Çev. İskender Savaşır).

Batuman, Bülent (2010), “The shape of the nation: Visual production of nationalism through maps in Turkey”, *Political Geography*, 29: 220-234.

Billig, Michael (2002), *Banal Milliyetçilik* (İstanbul: Gelenek) (Çev. Cem Şişkolar).

Biggs, Michael (1999), “Putting the State on the Map: Cartography, Territory, and European State Formation”, *Comparative Studies in Society and History*, 41 (2): 374-405.

Black, Jeremy (1994), “Historical Atlases”, *The Historical Journal*, 37 (3): 643-667.

Black, Jeremy (1997), *Maps and History* (Yale University Press).

Boulineau, Emmanuelle (2001), “Un géographe traceur de frontières: Emmanuel de Martonne et la Roumanie”, *L'Espace géographique*, 4: 358-369.

Bowman, Isaiah (1921), “Constantinople and the Balkans”, House, Edward M. ve Charles Seymour (Der.), *What Really Happened at Paris: The Story of the Peace Conference 1918-1919* (New York: Charles Scribner's Sons): 140-175.

Branch, Jordan (2014), *Cartographic State. Maps, Territory, and the Origins of Sovereignty* (Cambridge University Press).

Copeaux, Etienne (2000), *Une vision Turque du monde à travers les cartes de 1931 à nos jours* (Paris: CNRS Editions).

Craib, Raymond B. (2002), “A Nationalist Metaphysics: State Fixations, National Maps, and the Geo-Historical Imagination in Nineteenth-Century Mexico.” *Hispanic American Historical Review*, 82 (1): 33-68.

Craib, Raymond B. (2015), “Decolonization and Independence”, Monmonier, Mark (Der.), *The History of Cartography. Cartography in the Twentieth Century*, Vol.6 (University of Chicago Press): 300-309.

Crampton, Jeremy W. (2006), "The Cartographic Calculation of Space: Race Mapping and the Balkans at the Paris Peace Conference of 1919." *Social & Cultural Geography*, 7 (5): 731-752.

Culcasi, Karen (2015), "Nation-State Formation and Cartography", Monmonier, Mark (Der.), *The History of Cartography. Cartography in the Twentieth Century*, Vol.6 (University of Chicago Press): 1000-1009.

Culcasi, Karen ve Claudia R. Asch (2015), "Ethnographic Map", Monmonier, Mark (Der.), *The History of Cartography. Cartography in the Twentieth Century*, Vol.6 (University of Chicago Press): 409-413.

Daniels, Stephen (1998), "Mapping national identities: the culture of cartography, with particular reference of the Ordnance Survey", Cubitt, Geoffrey (Der.), *Imagining Nations* (Manchester and New York: Manchester University Press): 112-131.

Del Castillo, Lina (2011), "Interior Designs", Dym, Jordana, Karl Offen (Der.), *Mapping Latin America: a cartographic reader* (University of Chicago Press): 148-152.

Duman, Levent (2018), "Siyasi Bir Araç Olarak Haritalar: Basında İskenderun Sancağı Haritaları", *Alternatif Politika*, 10 (3): 321-348.

Durgun, Sezgi (2011), *Memalik-i Şahane'den Vatan'a* (İstanbul: İletişim).

Durgun, Sezgi (2015), "Okul Coğrafyasında Türkiye Anlatılarının İnşası ve Bugünü", Yeşiltaş, Murat, Sezgi Durgun, Pınar Bilgin (Der.), *Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları): 95-117.

Edney, Matthew H. (1997). *Mapping an empire: The geographical construction of British India, 1765-1843* (Chicago: University of Chicago Press).

Escolar, Marcelo (2003), "Exploration, Cartography and the Modernization of State Power", Brenner, Neil, Bob Jessop, Martin Jones ve Gordon MacLeod (Der.), *State/Space: A Reader* (Blackwell Publishing): 29-52.

Fortna, Benjamin C. (2005), *Mekteb-i Hümayun. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim* (İstanbul: İletişim) (Çev. Pelin Sıral): 205-246.

Furtado, Junia Ferreira (2011), "Cartographic Independence", Dym, Jordana, Karl Offen (Der.), *Mapping Latin America: a cartographic reader* (University of Chicago Press): 114-119.

Gellner, Ernest (1992), *Uluslar ve Ulusçuluk* (İstanbul: İnsan Yayınları) (Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan).

Gyuris, Ferenc (2014), "Human Geography, Cartography, and Statistics: A Toolkit for Geopolitical Goals in Hungary until World War II.", *Hungarian Cultural Studies*, 7: 214-241.

Hansen, Jason D. (2015), *Mapping the Germans. Statistical Science, Cartography, and the Visualization of the German Nation, 1848-1914* (Oxford University Press).

Harley, J. Brian (1988), "Maps, knowledge, and power", Cosgrove, Denis ve Stephen Daniels (Der), *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments* (Cambridge: Cambridge University Press): 277-312.

Harley, J. Brian (1989), "Deconstructing the map", *Cartographica* 26 (2): 1-20.

Harley, J. Brian (2001), *The New Nature of Maps. Essays in the History of Cartography* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press).

Herb, Guntram Henrik (1997), *Under the map of Germany: Nationalism and propaganda 1918-1945* (London: Routledge).

Jaatinen, Stig (1982), "The National Atlases of Finland The Fifth Edition, its Background and Structure", *GeoJournal*, 6 (3): 201-208.

Koloğlu, Orhan (1997), *Kim Bu Mustafa Kemal?* (İstanbul: Boyut Matbaacılık).

Krishna, Sankaran (1994), "Cartographic Anxiety: Mapping the Body Politic in India", *Alternatives: Global, Local, Political*, 19 (4): 507-521.

Kubassek, János (2011), "Pál Teleki ou les espoirs de renaissance de la nation hongroise dans l'entre-deux-guerres", *Hérodote*, 140: 31-45.

Labbé, Morgane (2004), "La carte ethnographique de l'empire autrichien: la multinationalité dans 'l'ordre des choses'", *Bulletin du Comité français de cartographie*, 180: 71-84.

Labbé, Morgane (2007), "Les usages diplomatiques des cartes ethnographiques de l'Europe centrale et orientale au XIXe siècle", *Genèses*, 68 (3): 25-47.

Labbé, Morgane (2018), "Eugene Romer's 1916 Atlas of Poland: Creating a New Nation State", *Imago Mundi*, 70 (1): 94-113.

Martin, Geoffrey J. (2015), "Paris Peace Conference (1919)", Monmonier, Mark (Der.), The History of Cartography. Cartography in the Twentieth Century, Vol.6 (University of Chicago Press): 1049-1053.

Monmonier, Mark (1994), "The Rise of the National Atlas", Cartographica, 31 (1): 1-15.

Oran, Baskın (2001), Türk Dış Politikası (İstanbul: İletişim).

Ormeling, Ferjan (2015), "National Atlas", Monmonier, Mark (Der.), The History of Cartography. Cartography in the Twentieth Century, Vol.6 (University of Chicago Press): 96-101.

Öğür, Berkan (2014), "Kürdistan Haritalarındaki Jeopolitik Söylem", Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 1 (2): 115-146.

Özkan, Behlül (2014), "Making a National Vatan in Turkey: Geography Education in the Late Ottoman and Early Republican Periods", Middle Eastern Studies, 50 (3): 457-481.

Palsky, Gilles (2001), "Emmanuel de Martonne et la cartographie ethnographique de l'Europe centrale (1917-1920)", Bulletin du Comité Français de Cartographie, 169/170: 76-85.

Peckham, Robert Shannan (2000), "Map mania: Nationalism and the politics of place in Greece, 1870-1922", Political Geography, 19: 77-95.

Pickles, John (2011), Uzamların Tarihi: Haritacılık Mantığı, Haritalandırma ve Coğrafi Olarak Kodlanmış Dünya (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları) (Çev. Kerem Işık).

Svatek, Petra (2018), "Ethnic cartography and politics in Vienna, 1918-1945", British Society for the History of Science, 55 (1): 99-121.

Tanoğlu, Ali, Sırrı Erinç ve Erol Tümertekin (1961), Türkiye Atlası (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi).

T.B.M.M. (1923), Gizli Celse Zabıtları, 27 Şubat 1923 tarihli oturum, Devre 1, Cilt 3.

Thiesse, Anne-Marie (1999), La création des identités nationales (Paris: Editions du Seuil).

Tunçay, Mete (1976), "Misak-ı Milli'nin 1. Maddesi Üstüne", Birikim, 18/19: 12-16.

Weber, Eugen (1986), "L'Hexagone", Nora, Pierre (Der.), Les lieux de mémoire. II La nation (Paris: Gallimard): 97-116.

Williams, Colin ve Anthony D. Smith (1983), "The National Construction of Social Space", Progress in Human Geography, 7 (4): 502-518.

Winichakul, Thongchai (1997), Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation (Honolulu: University of Hawaii Press).